

9

De gezondheidstoestand in de bedelaarsgestichten

In het met de regering gesloten en op 13 maart 1822 bevestigde contract was dus vastgesteld, dat de verschillende bedelaarsinrichtingen uitsluitend gezonde personen naar de koloniën van de Maatschappij mochten opsturen. Daarom is het des te opmerkelijker, dat de regering zelf al direct daarna als eerste deze overeenkomst schond door invaliden in te zenden. Op 10 oktober arriveerde er in Ommerschans vanuit de Rijks-werkinrichting in Hoorn een 26-jarige vrouw, die niet alleen krankzinnig was, maar die ook een chronische ziekte onder de leden had. Twee weken later volgden er nog drie mannen uit dezelfde instelling, een blinde, een zieke die vermoedelijk aan tuberculose leed en een afgeleefde man die alle tenen miste.

Dat dit de eerste arbeidsongeschikten in Ommerschans waren, wordt bevestigd door de lijst met invaliden, die D. P. van Steenwijk op 23 december 1824 opstelde¹. Volgens de hierop vermelde gegevens was inmiddels het aantal kolonisten, dat ongeschikt was voor werk, waarbij enige lichamelijke kracht werd vereist, opgelopen tot 106 volwassenen. Deze mensen waren afkomstig uit beide delen van het koninkrijk en onder meer uit Brugge (10), Brussel (6) en uit Bergen in Henegouwen (4). Het grootste aantal gebrekkige personen blijkt evenwel opgestuurd te zijn vanuit de rijkswerkinrichtingen in Hoorn (30) en Veere (13), waarmee nogmaals wordt aangetoond, dat er met name van regeringswege misbruik werd gemaakt van de overeenkomst met de Maatschappij. De genoemde groep van 106 kolonisten, waar onder 56 vrouwen, bestond voornamelijk uit 17 tot 60 jarigen. Slechts zes personen bezaten een hogere leeftijd en de oudste was een man van 78 jaar. De gebreken, die deze bedelaars hadden, waren van velerlei aard. Het merendeel vertoonde uitputtingsverschijnselen door geleden gebrek en verwaarlozing. Een groot aantal was verlamd of had gebroken en verstijfde ledematen, wat bij velen gepaard ging met wat een 'borstkwaal' werd genoemd. Sommigen hadden verouderde lues of scabiës en anderen leden aan epilepsie of waterzucht. Onder hen waren ook een aantal krankzinnigen (12) en blinden of slechtzienden (8).

In die jaren ontbrak in Ommerschans echter de geneeskundige zorg, die dergelijke kolonisten juist nodig hadden. De kwakzalver Lipholt en zijn opvolger de onbekwame Anton Swart waren niet in staat om deze zieken doeltreffend te behandelen. Vandaar dat de 200 zwakste bedelaars naar het tweede gesticht in Veenhuizen werden overgebracht en daar onder toezicht van geneesheer Harmen Smit werden gesteld. Smit kreeg de opdracht om voor zo ver mogelijk de door uitspattingen verzwakte gestellen van 'de diepstgevallenen dezer soort van wezens' te herstellen². Maar aan de meest schrijnende gevallen, die voortaan in Veenhuizen werden gedeponeerd, viel ondanks alle zorg weinig eer meer te behalen. De toestand waarin deze kolonisten in Ommerschans aankwamen werd in die tijd door Van Konijnenburg beeldend beschreven;

'ikzelf zag onlangs twee oude en zwakke stumpers aan de poort van het gesticht aflaten, die van den wagen moesten geholpen worden, en die toen, arm in arm geslagen, eenige minuten noodig hadden om de poort binnen te treden : zij konden in der daad dien eenen voet niet voorbij den anderen zetten en hun voorkomen was een getrouw afdruksel van menschelijke ellende'³. Het lag voor de hand, dat voor velen het bedelaarsgesticht tevens hun sterfhuis zou worden.

In 1827 viel het aantal doden nog mee en stierf er in Ommerschans slechts 1 op de 19 bedelaars. Deze gunstige situatie veranderde echter, doordat in het najaar van 1827 de rijkswerkinrichting in Hoorn werd gesloten en de nog resterende bewoners, die allen oud en zwak waren, naar Ommerschans werden getransporteerd. In maart 1828 arriveerde er nog een groep van 116 uiterst gebrekkige bedelaars uit voornamelijk Middelburg, Rotterdam en Amsterdam. Dit had tot gevolg, dat het percentage sterfgevallen in Ommerschans aanmerkelijk steeg. Onder de gemiddeld 960 gestichtsbewoners vielen er dat jaar liefst 139 doden. Dit aantal kwam overeen met de hoeveelheid slachtoffers, die er tussen 1817 en 1822 in het slecht geoutilleerde gesticht in Hoorn was gevallen en jaarlijks gemiddeld ook bijna 1 op de 7 personen had bedragen⁴. Deze uitkomst stond in schril contrast met het welzijn van de buitenbewoners van Ommerschans, waarvan er in 1828 slechts één persoon op een boerderij was gestorven.

Uiteraard deed de grote sterfte tussen 1828 en 1833 in de beide gestichten van gemiddeld 217 bedelaars per jaar grote afbreuk aan de reputatie van de Maatschappij. Van Konijnenburg trachtte dit feit dan ook enigszins te vergoelijken. Zijns inziens viel het hoge sterftepercentage in verhouding met de bevolkingssterke des te meer op, omdat juist de gezonde en krachtige bedelaars de koloniën verlieten. Ze werden ontslagen of voor de militaire dienst gerekruteerd. Daardoor had alleen al in Ommerschans het aantal kolonisten, dat vertrokken was, tussen 1828 en 1832 respectievelijk 207, 169, 242 en 181 personen bedragen⁵.

De werkelijke oorzaak van de sterfte moet echter gezocht worden in de uitermate slechte conditie, waarin een groot deel van de bedelaars in de koloniën arriveerde. Goede verzorging en verpleging kon niet voorkomen, dat velen al na korte tijd het leven lieten. Dit was vooral het geval na 1845, toen in Nederland de aardappelziekte heerste. Van de schaarste van dit product, dat als hoofdvoedsel diende en van de sterke prijsstijging van andere levensmiddelen waren vooral de armen de dupe. Dit leidde tot een grote toestroom naar de koloniën van de Maatschappij en deed het aantal opgenomen bedelaars tussen 1845 en 1848 stijgen van 3.690 naar 5.150 personen. De sterfte onder deze door gebrek uitgeputte mensen was enorm groot en bereikte in 1847 een ongekende hoogte. Schünlau gaf de situatie in april 1847 treffend weer, door te noteren : 'Immers meest allen, voor al onder de bedelaarsbevolking, zijn door langdurige ontberingen of uitpattingen van allerlei aard, ondermijnd en dragen bij hunne aankomst binnen onze gestichten, de kiemen van ziekten en dood reeds bij zich, de aankomst van zoo veelen, in dezen tijd, doet dit opmerkelijk in het oog vallen, jongelingen, menschen in de kracht des bloeienden leeftijds, komen aan uitgeteerd of als grijsaards en veelen hunner moeten onmiddellijk op de ziekenzalen worden opgenomen, terwijl anderen hun kwijnend leven, bij regelmatige voeding, kleding en ligging, waaraan zij zoo lang ongewoon waren, eenigen tijd voortslepen en of verbeteren of eindelijk toch nog aan de gevolgen hunner vroegere armoede overlijden'⁶. Er zouden in dat jaar 910 bedelaars sterven, waarvan liefst 621 en dus meer dan de helft al binnen één jaar na aankomst. De volgende tabel laat zien, dat dit lot personen van alle leeftijden trof.

Leeftijden van de gestorven bedelaarskolonisten in 1847⁷.

93 jaar ;	1	55-60 ;	65	25-30 ;	46
80-85 ;	2	50-55 ;	100	20-25 ;	28
75-80 ;	11	45-50 ;	92	15-20 ;	15
70-75 ;	14	40-45 ;	56	10-15 ;	17
65-70 ;	26	35-40 ;	78	5-10 ;	43
60-65 ;	50	30-35 ;	50	tot 5 jaar ;	216

Verreweg het grootste aantal slachtoffers viel dus onder de jongste kinderen. In het begin van dat jaar waren er 177 van deze kleine kinderen naar Veenhuizen getransporteerd en in het wezengesticht ondergebracht, zodat ze de juiste behandeling en verzorging konden krijgen. Schünlau had zich als behandelend geneesheer echter al afgevraagd, of deze ernstig ondervoede kinderen nog wel enige kans op herstel hadden⁸. Van de volwassen bedelaarskolonisten vielen dat jaar de meeste doden bij de 45-55 jarigen. Naast verschijnselen van uitputting werden de oorzaken van de sterfte gezocht in het gebruik van ongewoon zwaar voedsel en in besmettelijke ziekten zoals mazelen, pokken en tyfus, die de nieuwelingen onder de leden hadden en waaraan ze al spoedig bezweken⁹. Deze argumenten blijken echter niet in overeenstemming te zijn met het officiële jaaroverzicht van doodsoorzaken.

Doodsoorzaken van bedelaarskolonisten in 1847¹⁰.

koortsen;	96
buikloop etc.;	219
waterzucht;	70
verval van krachten en verzwakking;	59
tering;	109
borst- en longziekten;	225
stuipe;	15
uitwendige en andere gebreken;	27
hersenontsteking;	6
beroerte;	17
pokken;	11
mazelen;	26
stikzinking	2
plotseling ;	3
niet onder behandeling geweest;	25
totaal;	910

Volgens deze gegevens zou er niemand aan tyfus en een beperkt aantal aan mazelen en pokken zijn overleden. Buikloop was daarentegen wel een van de belangrijkste doodsoorzaken. Het gebruik van erwten en bonen in plaats van aardappelen, die beter verteerbaar waren, zou bij velen chronische diarree hebben teweeggebracht. Deze door darmontsteking veroorzaakte aandoening ging regelmatig met waterzucht van de buik (ascitis) gepaard. Wanneer de vochtophoping in de buik extreme vormen aannam, was het noodzakelijk om met behulp van een trochar of driehoekige naald de buik te ontlasten. Op deze wijze werd bij een jonge bedelares uit het derde gesticht in 1846 gedurende zeven weken om de vijf à zeven dagen telkens een emmer vocht afgetapt.

De ingreep zou wel een tijdelijke verlichting hebben gegeven, maar de genezing niet hebben bevorderd¹¹. In dit laatste geval was er echter sprake geweest van tering of tuberculose. Ook bij deze aandoening kwamen verschijnselen zoals waterzucht, buikloop en koorts voor. Uit het bovenstaande overzicht blijkt duidelijk, dat juist deze ziekte zeer veel slachtoffers eiste.

Noten

1. RAD, archieven MvW, inv.nr. 71, 24 december 1824 nr. 350, inv.nr. 960, Besluiten en nota's 1823; op 5 oktober 1822 huisvestte het gesticht in Ommerschans 428 bedelaars.
2. Idem, inv.nr. 990, Algemeen jaarverslag 1825/1826.
3. Idem, inv.nr. 113, 21 april 1831 nr. 675.
4. Idem, inv.nr. 990, Algemeen jaarverslag 1828, *De Vriend des Vaderlands*, 1827, 701: in zijn artikel *Nasporingen over de bevolking, de geboorten, sterfgevallen, bedelaars-werkhuizen, gevangenissen, vondelinghuizen enz., in het Koninkrijk der Nederlanden* merkt Quetelet op, dat er in de gezamenlijke bedelaarswerkhuizen 'vier en een half maal meer personen' waren gestorven dan elders in het koninkrijk. In Hoorn zouden op een bevolking van gemiddeld 2.677 zielen 391 doden zijn gevallen.
5. Idem, inv.nr. 115, 21 juni 1831 nr. 1072, inv.nr. 990, Algemene jaarverslagen 1828 tot 1832.
6. Idem, inv.nr. 336, 19 april 1847 nr. 1.
7. Idem, inv.nr. 991, Algemeen jaarverslag 1847.
8. Idem, inv.nr. 337, 11 mei 1847 nr. 3 en nr. 25.
9. Idem, inv.nr. 343, 11 september 1847 nr. 6, inv.nr. 991, Algemeen jaarverslag 1846, 13.
10. Idem, inv.nr. 991, Algemeen jaarverslag 1847, 62.
11. Idem, inv.nr. 991, Algemeen jaarverslag 1846, 13.